

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
FARG'ONA DAVLAT UNIVERSITETI

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995 yildan nashr etiladi
Yilda 6 marta chiqadi

2-2022

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

FarDU. ILMIY XABARLAR – НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК.ФЕРГУ

Muassis: Farg'ona davlat universiteti.

«FarDU. ILMIY XABARLAR – НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК. ФерГУ» "Scientific journal of the Fergana State University" jurnali bir yilda olti marta elektron shaklda nashr etiladi.

Jurnal filologiya, kimyo hamda tarix fanlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Oliy attestatsiya komissiyasining doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

Jurnaldan maqola ko'chirib bosilganda, manba ko'rsatilishi shart.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2020 yil 2 sentabrda 1109 raqami bilan ro'yxatga olingan.

Muqova dizayni va original maket FarDU tahririy-nashriyot bo'limida tayyorlandi.

Tahrir hay'ati

Bosh muharrir
Mas'ul muharrir

SHERMUHAMMADOV B.SH.
ZOKIROV I.I

FARMONOV Sh. (O'zbekiston)
BEZGULOVA O.S. (Rossiya)
RASHIDOVA S. (O'zbekiston)
VALI SAVASH YYELEK (Turkiya)
ZAYNOBIDDINOV S. (O'zbekiston)

JEHAN SHAHZADAH NAYYAR (Yaponiya)
LEEDONG WOOK. (Janubiy Koreya)
A'ZAMOV A. (O'zbekiston)
KLAUS XAYNSGEN (Germaniya)
BAXODIRXONOV K. (O'zbekiston)

G'ULOMOV S.S. (O'zbekiston)
BERDISHEV A.S. (Qozog'iston)
KARIMOV N.F. (O'zbekiston)
CHESTMIR SHTUKA (Slovakiya)
TOJIBOYEV K. (O'zbekiston)

Tahririyat kengashi

QORABOYEV M. (O'zbekiston)
OTAJONOV S. (O'zbekiston)
O'RINOV A.Q. (O'zbekiston)
KARIMOV E. (O'zbekiston)
RASULOV R. (O'zbekiston)
ONARQULOV K. (O'zbekiston)
YULDASHEV G. (O'zbekiston)
XOMIDOV G'. (O'zbekiston)
DADAYEV S. (O'zbekiston)
ASQAROV I. (O'zbekiston)
IBRAGIMOV A. (O'zbekiston)
ISAG'ALIYEV M. (O'zbekiston)
TURDALIYEV A. (O'zbekiston)
AXMADALIYEV Y. (O'zbekiston)
YULDASHOV A. (O'zbekiston)
XOLIQOV S. (O'zbekiston)
MO'MINOV S. (O'zbekiston)
MAMAJONOV A. (O'zbekiston)

ISKANDAROVA Sh. (O'zbekiston)
SHUKUROV R. (O'zbekiston)
YULDASHEVA D. (O'zbekiston)
JO'RAYEV X. (O'zbekiston)
KASIMOV A. (O'zbekiston)
SABIRDINOV A. (O'zbekiston)
XOSHIMOVA N. (O'zbekiston)
G'OFUROV A. (O'zbekiston)
ADHAMOV M. (O'zbekiston)
XONKELDIYEV Sh. (O'zbekiston)
EGAMBERDIYEVA T. (O'zbekiston)
ISOMIDDINOV M. (O'zbekiston)
USMONOV B. (O'zbekiston)
ASHIROV A. (O'zbekiston)
MAMATOV M. (O'zbekiston)
SIDDIQOV I. (O'zbekiston)
XAKIMOV N. (O'zbekiston)
BARATOV M. (O'zbekiston)

Muharrir: Sheraliyeva J.

Tahririyat manzili:

150100, Farg'ona shahri, Murabbiylar ko'chasi, 19-uy.
Tel.: (0373) 244-44-57. Mobil tel.: (+99891) 670-74-60
Sayt: www.fdu.uz. Jurnal sayti

Bosishga ruxsat etildi:

Qog'oz bichimi: - 60×84 1/8

Bosma tabog'i:

Ofset bosma: Ofset qog'oz.

Adadi: 10 nusxa

Buyurtma №

FarDU nusxa ko'paytirish bo'limida chop etildi.

Manzil: 150100, Farg'ona sh., Murabbiylar ko'chasi, 19-uy.

Farg'ona,
2022.

J.Xudoyberdiyev, A.Reymov, R.Kurbaniyazov, SH.Namazov, O.Badalova, A.Seytnazarov Qoraqalpog‘istonning jelvakli fosforit uni asosidagi faollashgan superfosfat	248
M.Ahmedov, Z.Teshaboyev “Hayot davomida o‘qish” tamoyili asosida innovatsion xarakterga ega bo‘lgan “mavzu ishlanmasi” tayyorlash.....	255
KIMYO	
S.Samatov, A.Ikramov, O.Ziyadullayev, S.Abduraxmanova Benzaldegid va uning xosilalarini fenilatsetilen ishtirokida enantioselektiv alkinillash jarayoni.....	259
I.Asqarov, G‘.Madrahimov, M.Xojimatov ³ O-ferrotsenil benzoy kislotasini ayrim hosilalarining biologik faolligini o‘rganish	267
U.Mamatkulova, X.Isakov, I.Askarov Sarimsoqpiyoz va po‘stining kimyoviy tarkibi, shifobaxshlik xususiyatlari.....	271
I.Askarov, Z.Nazirova Qizil lavlagi tarkibidagi ayrim kimyoviy birikmalar va ularning ahamiyati	275
I.Asqarov, B.Nizomov Yeryong‘oq va yong‘oq mevasining qiyosiy kimyoviy tarkibi va shifobaxsh xususiyatlari	279
I.Mamatova, I.Askarov «Oltin vodiya» oziq-ovqat qo‘shilmasining giperglikemik xususiyatlari	283
I.Askarov, X.Isakov, SH.Turaxonov Monometilolmochevinagallat efirlarini olish	286
BIOLOGIYA, QISHLOQ XO‘JALIGI	
A.Xusanov D.Kapizova, G.Zokirova, N.Oxunova Farg‘ona vodiysi sharoitida ochiq urug‘li daraxt va butalarning so‘ruvchi fitofaglari (Iachnidae, diaspididae): faunasi va ekologiyasi.....	290
M.Nazarov, M.Ma‘murova, A.Xamidov M.Mirzaxalilov Baliqchilik xo‘jaligi hovuzlarida fitoplankton tarkibi va o‘simlikxo‘r baliqlarni yetishtirishda ularning o‘rni	295
ILMIY AXBOROT	
Z.Xosilova Oshiqcha tana vazni va uning aholi guruhlari (18-59 yoshlilar) orasida uchrash holati	299
S.Mamadaliyeva, M.Omonova, B.Saydaliyev Mahalliy xomoshyodan adsorbentlarda parafinni chuqur tozalash uchun kombinirlangan texnologiya	302
A.Xolikulov Buxoro xonligining Rossiya bilan siyosiy aloqalari tarixidan.....	306
X.Jumaniyozov Markaziy Osiyoning tabiiy-geografik, ijtimoiy-iqtisodiy, logistik imkoniyatlarining geosiyosiy jarayonlarga ta‘siri.....	312
A.Hakimov Sovet davri maktab o‘qituvchilarining kundalik hayoti	316
G‘.Israilov Sakkokiy adabiy merosi o‘rganilishi manbalari xususida.....	321
S.Xoliqov Milliy xavfsizlikni ta‘minlash jarayonida O‘zbekiston respublikasi Oliy Majlisi senati ishtirokining tashkiliy va nazariy-huquqiy asoslari	325
O.Axmadjonova Badiiy asarda psixologik (ruhiy) tahlil printsiplari va usullari.....	330
D.Buzrukova “Muhabbat” konseptining lingvomadaniy o‘ziga xosligi	334
K.Topvoldiyev Lermontov M.Yu. asarlarida XIX asr kavkazi.....	338
S.Abduraxmonov, SH.Ibragimov Ta‘lim tizimida baholashning asosiy mezonlari va uning ahamiyati	345
A.U.Choriyev, G.O Temirova, Yetuk kimyogar, kamtarin olim	349

BADIIY ASARDA PSIXOLOGIK (RUHIY) TAHLIL PRINTSIPLARI VA USULLARI**ПРИНЦИПЫ И МЕТОДЫ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО (ДУХОВНОГО) АНАЛИЗА В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЕ****PRINCIPLES AND METHODS OF PSYCHOLOGICAL (SPIRITUAL) ANALYSIS IN FICTION LITERATURE****Akhmadjonova Okilakhon Abdumalikovna¹****¹Akhmadjonova Okilakhon Abdumalikovna – Fargʻona davlat universiteti oʻqituvchisi****Annotatsiya**

Bugungi kunda turli janrlar, ijodiy metodlar, uslubiy yoʻnalishlar bilan bogʻliq qonuniyatlar, adabiyot taraqqiyotining turli bosqichidagi imkoniyatlar keng tadqiq etilmoqda. XX asr oʻzbek adabiyotida yozuvchilarimiz goh oshkora, goh ishoraviy tarzda inson ichki dunyosini ochishning yangi-yangi qirralarini kashf eta boshladilar. Hayot va adabiyotning bosh qahramoni inson ekan, uni oʻquvchiga yaqin qilish, surati va siyratini turli qiyofada aks ettirish maqsadida qahramonning ichki dunyosida roʻy berayotgan kechinmalari, his-tuygʻularini ifodalash, voqea-hodisalar va narsa-buyumlarga munosabatini bildirish, xarakter yaratishda yozuvchi oldida turgan muhim vazifalardan biridir. Maqolada jahon va oʻzbek adabiyotida psixologik tahlil metodi, uning printsiplari va usullari haqida maʼlumot berilgan.

Аннотация

Сегодня широко изучаются различные жанры, закономерности, связанные с творческими методами, методологическими направлениями, возможностями на разных этапах развития литературы. В узбекской литературе 20-го века наши писатели начали прозрачно и образно исследовать новые аспекты внутреннего мира человека. Поскольку главным героем жизни и литературы является человек, это одна из важных задач, стоящих перед писателем при создании персонажа, выражении его чувства, выражении его отношения к событиям и предметам, выражении его переживаний во внутреннем мире героя, чтобы приблизить его к читателю, отражая его образ и сирену в разных образах. В статье представлена информация о методе психологического анализа в мировой и узбекской литературе, его распечатках и методах

Abstract

Today, various genres, laws related to creative methods, methodological directions, opportunities at different stages of development of literature are widely studied. In Uzbek literature of the 20th century, our writers began to explore new aspects of the human inner world in a transparent and figurative way. Since the main hero of life and literature is a person, it is one of the important tasks that the writer faces in creating a character, expressing his feelings, expressing his attitude to events and objects, expressing his experiences in the inner world of the hero in order to bring him closer to the reader, reflecting his image and siren in different images. The article provides information about the method of psychological analysis, its printouts and methods in the world and Uzbek literature.

Kalit soʻzlar: *Badiiy asar, muallif, xarakter, psixologiya, metod, ruhiyat, xarakter, obraz, oʻquvchi, adabiyot, tadqiqot, realizm, qobiliyat, uslub.*

Ключевые слова: *Художественное произведение, Автор, персонаж, психология, метод, дух, характер, образ, читатель, литература, исследование, реализм, способности, стиль.*

Keywords: *Artistic work, Author, character, psychology, method, spirit, character, image, reader, literature, research, realism, ability, style.*

KIRISH. XX asr faqat fan-texnika asri boʻlibgina qolmay uning oxirgi choragi ayniqsa, oʻzbek adabiyoti uchun inson ruhiyati, “qalb dialektikasi”ni badiiy tadqiq qilish, uning ichki va tashqi holatini sintezlashgan tarzda ifodalash asri ham boʻlib qoldi.

Psixologiya, ruhiyat, ichki dunyo, ruhiy kechinma kabi soʻzlar bir-biriga yaqin maʼnoni anglatadigan sinonim soʻzlar sifatida tushuniladi. Chunki bu soʻzlarning barchasi insonning subʼektiv dunyosi – idrok, xotira, tafakkur, xayol, his-tuygʻu va uning qobiliyati, isteʼdodi, temperamenti, xarakteriga xos ruhiy hodisalarni ifodalaydi.

“Badiiy adabiyotni ruhiy faoliyat turlaridan biri deb atashga imkon beradigan narsa shuki, ijodkor oʻzining “faoliyati” yoʻnaltirilgan predmetni oʻz ongida oʻzgartiradi va badiiy obrazda aks ettiradi”[1.48]. Bunda asosiy masala asar mazmunining subʼektiv tomoni boʻlib, adabiyot va sanʼatning tarixiy taraqqiyoti keyingi oʻrinlarda turadi.

ASOSIY QISM. (ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR)

Realizm oqimi yuzaga kelgach, adabiyotda inson ichki olamini tadqiq etish, qahramonning tashqi faoliyatini ichki, psixologik jihatdan ushbu oqimning bosh xususiyatiga aylandi. XX asrning so'nggi choragiga kelib, realizm asosida o'zbek adabiyotiga ong oqimi, insonning ruhiy olamini butun murakkabligi bilan aks ettirish asosiga qurilgan ko'plab asarlar paydo bo'ldi. Ulardagi hayotiy haqiqatga yaqinlik ushbu davr nasrining o'ziga xosligini belgilaydi. Adabiy muhitning bu jarayonlarini esa adabiyotshunoslikda bir qancha metod va tamoyillar, ayniqsa psixologik metod o'rganadi.

Jahon adabiyotida psixologik tahlil metodi XIX asr 70-80-yillarida G'arbiy Yevropa va Rossiya ilmiy muhitida yuzaga keldi. Xususan, frantsuz olimi Emil Ennekin adabiy tanqidning estopsixologik tamoyillarini ilgari suradi. U badiiy matn ma'nosini idrok etishda o'quvchi psixologik jihatdan kitoblari yoqqan yozuvchiga o'xshash bo'ladi, degan g'oyani ilgari suradi.

Estopsixologik tadqiqotning birinchi vazifasi asarning tarkibiy qismlarini – u nimani ifodalaydi va ifoda etish usuli qanday, kabi savollarni tahlil qilishdir. Ikkinchisi, ilmiy psixologiya asosida psixofiziologik holatning ko'rinishi bo'lib, badiiy asardan olingan ma'lumotlarning qay darajada ifodalanganligini tushuntiradi. Va yana tadqiqotchi har qanday asarni yozuvchi psixologiyasining ifodasi deb biladi.

Enneken yozuvchi va uning muxlislari o'rtasidagi munosabatlar haqida gapirar ekan, o'quvchi yashaydigan sharoit – muhitni va adabiy hodisalar genezisi masalalarini e'tiborsiz qoldiradi[10]. Zero, antik davr yoki o'rta asrlar davri kishisi ongidagi olam va odam haqidagi bilimlar orasidagi farq turlichadir. Adabiyotshunos olim Q.Yo'ldoshev aytganidek, "Chinakam badiiy matn o'z umri bilan yashaydi. U matnni idrok etgan avlodning saviyasi, didi, intellektual darajasiga muvofiq ravishda turli davrlarda turlicha qabul etiladi"[2.347].

Adabiyotshunoslikda XIX asr oxiri, XX asr boshlarida "psixoanaliz" nazariyasiga asos solgan avstriyalik olim Zigmunt Freyd qarashlariga ham e'tibor ancha kuchli. "Psixoanaliz" "psixologik analiz"ning qisqartmasi emas. "Psixologik analiz" adabiyotshunoslikka xos termin bo'lib, tadqiqotchining badiiy asarni psixologik metod asosida tadqiq etishidir. Psixoanaliz nisbatan keng tushuncha hisoblanib, XX asrning 1-choragigacha bo'lgan inson va uning ruhiyati haqidagi qat'iy qarashlarni rad etdi, shaxs ruhiy olamining aqlga sig'maydigan murakkab jihatlarini farqlab berdi. Xossatan, ongli jarayonlar ortida yashirin faoliyat – ong osti psixologiyasi mavjudligini kashf etdi.

"Inson faoliyatining Freydgacha bo'lgan psixologik talqinlarida tadqiqot obyektini vazifasini asosan, ong va u bilan bog'liq jarayonlar bajarar edi. Freyd esa mana shu ongli jarayonlar ortida yashirin faoliyat mavjudligini kashf etdi va uni ong osti psixologiyasi, deb nomlanadi"[3]

"Psixoanaliz" meditsinaning psixiatriya va psixologiya sohalarida qo'llaniladigan yangi yo'nalish, alohida termin hisoblanadi. Unga ko'ra, insonning xatti –harakatlari va intilishlari aql va ongdan ko'ra, irratsional – ya'ni aqldan tashqari ong ostida ro'y beradigan xoxish-istaklar bilan ko'proq bog'langandir. Bir qancha olim faylasuflar tomonidan Freydizm nazariyasi fanning turli sohaları – falsafa, siyosat, yuridik, san'at, ta'lim yo'nalishlariga tatbiq etishga qaratilgan. Shuningdek, tibbiyotda ruhiy bemorlarni psixoanaliz usulida muolaja qilish bilan ham shug'ullanadi.

Psixoanaliz meditsina (psixiatriya)da insonning ruhiy holatlarini tekshiradi, ko'pincha yozuvchilar psixoanaliz yutuqlaridan xabardor bo'lib, ataylab o'z asarlarida ba'zi ruhiy hodisalarni tasvirlaydilar. Ijodkor badiiy obraz yaratar ekan, uning xarakterini shakllantirishda huddi psixoanalitikka o'xshab harakatlanadi.

MUHOKAMA. Badiiy asar muallifning ong osti istaklari, ijtimoiy-ma'naviy tafakkuri, estetik qarashlari asosiga yo'g'rilgan, ammo hayotda reallasha olmagan xohishlarining ko'rinishidir. Shu jihatdan badiiy asar tahlilida psixoanalitik tahlil metodlaridan foydalanish asar mohiyatini aniqlash, tahlilning samaradorligini oshirishga yordam beradi. Z.Freyd, K.Yung, E.Fromm, A.Adler va J.Lakan kabi mashhur psixoanalitiklar nazariyasida bevosita adabiy asarlar tahlili o'laroq yuzaga kelgan tadqiqotlar shuni isbotlaydi. Adabiyotning ham psixoanaliz kabi yagona talqin ob'ekti - bu inson. Adabiyot ham psixoanaliz kabi inson ruhiyati va jismini, ongli va ongsiz shuurini turlicha tadqiq etish xususiyatiga ega. "Psixoanalitiklar Sofoklning "Shoh Edip", V.SHekspirning "Hamlet", M.F.Dotoevskiyning "Aka-uka Karamazovlar" asarlarida "edipcha kompleks"ga aloqadorlikda padarkush-otasini o'ldiruvchilar motivini ko'radilar"[4.181].

Zigmund Freydning o'zi ham bir qancha maqolalarida psixoanalizni adabiyotga, san'atga tatbiq etish namunalari ko'rsatib beradi. Freyd nazariyasining ijodiy jarayonga, yozuvchi "men"iga tegishli ekanini ta'kidlaydi.

Rus adabiyotshunosligi ko'p yillik ilmiy tarixga ega bo'lganligi uchun psixologik tahlil to'g'risidagi tadqiqotlar ko'plab yaratilgan va bu borada katta boy tajribaga egadir. Masalan, A.Potebnya adabiy-ilmiiy talqin hamda badiiy asarni qabul qilish masalasini psixologik yondashuvning asosiy tamoyillaridan biri, deb hisoblaydi. Darhaqiqat, tafakkur qilish tezkor jarayondir. Fikrlashning eng ko'p uchraydigan turi faraz qilishdan, farazlarni tekshirib ko'rishdan iborat. O'quvchi badiiy asarni o'qir ekan, undagi voqealar bayoni huddi kinolentadek uning ko'z o'ngidan o'tadi, ya'ni avval tafakkur qiladi, so'ngra o'z dunyosidan kelib chiqib talqinni faraz qiladi, asarga o'z munosabatini bildiradi. I.V.Gyotening fikricha, birorta odam boshqa birovni tugal tushuna olmaydi; hech kim o'ylab aytayotgan so'zlarini eshituvchi o'sha odamdek aynan o'ylamaydi. Suhbat, o'qish har kimda har xil fikr uyg'otadi. "Zero, badiiy tafakkurga ega o'quvchining ayrim qarashlari muallif fikrlariga mos kelsa, shu moslik anglab olinadi, to'liq tushunilmagan boshqa nuqtalar baribir ochiq qoladi"[4.181]. "Mukammal va tugal tahlilning bo'lishi mumkin emasligi badiiy asar tahlilining birinchi tamoyilidir"[2.347]. Ya'ni, ba'zida muallifning niyatini o'quvchi anglamay qolishi ham mumkin. O'quvchi kashf etgan badiiy topilma esa, muallifning o'ziga ham yangilik bo'lishi mumkin.

Ulug' rus yozuvchisi V.G.Belinskiy Pushkin, Gogol va Lermontov ijodi to'g'risida fikr yuritganda[9.375-376], psixologik tahlilga katta e'tibor qaratadi. Yoki buyuk tanqidchi N.G.CHernishevskiy graf N.L.Tolstoy ijodi, xususan, "Anna Karenina" asari misolida psixologik tahlil muammosini keng doirada qamrab oladi.

Rus adabiyotshunosligida N.G.CHernishevskiy birinchi marotaba "psixologik tahlil" tushunchasini ishlatib, yo'nalishlarini aniqlashga harakat qilgan bo'lsa, akademik M.Xrapchenko psixologik tahlilning uchta - dinamik, tipologik va analitik printsiplarni kashf etdi. Uning belgilashicha, dinamik printsiptda yozuvchi qahramonning ruhiy qiyofasini ochishda ko'proq uning xatti-harakatlariga va qiliqlaridan ajramagan holda tasvirlashga harakat qiladi. Ba'zi asarlarda kishilarning ruhiy holatlari tasvirlanar ekan, yozuvchi ma'lum ma'noda "tuyg'ular tafsilotini" chetda qoldiradi. Dinamik printsiptda qahramon ichki kechinmalarini tasvirlash doimo qisqa, zarur bo'lgandagina ifoda etiladi. Syujetning dinamik rivojlanishi bilan mustahkam bog'langan holda olib boriladi. Ishtirok etuvchi shaxslarning ruhiy dunyosi asosan avtor nutqi bilan ochiladi yoki avtor remarkalari orqali ko'z qarashlari, yuzdagi o'zgarishlar, ovozdagi ohangni ta'kidlash bilan ishora qilinadi.

Psixologik tahlilning tipologik printsiptda asarda ishtirok etuvchi shaxslarning ichki dunyosi ular mansub bo'lgan ijtimoiy turmush tarzi bilan uzviy bog'langan holda bayon qilinadi. Qahramonlar ma'lum darajada shakllangan ichki va tashqi qiyofasi bilan o'zlari aloqador bo'lgan muhitdan chiqqan bo'ladilar. Bu muhit, holat va maishiy turmushning tipik belgilarini ifodalash uchun asar muallifi bayonga maishiy turmushning ikir-chikirlarigacha tasvir etadi. Ijodkor tomonidan tanlab olingan ma'lum detallar qahramonning tashqi muhit, undagi hayot tarzinigina emas, balki ular ruhiy qiyofasining o'ziga xos xususiyatlarini, qiziqishi va intilishini ham ta'riflab beradi.

M.Lermontov "Zamonamiz qahramoni" asari bilan psixologik tahlilning yangi – analitik printsiptini boshlab berdi. Bu printsiptda "voqealar tafsiloti"ning tasviriga nisbatan "his-tuyg'ular tafsiloti" tasviri birinchi o'ringa chiqadi. Qahramonning ruhiy jarayoni, bu jarayonning betinim o'zgaruvchanligi, fikrlar, hislar va kechinmalarning rivoji keng tahlil etiladi. Asar qahramonlarining kechinmalari faqat bayonchi tomonidan tahlil etilbina qolmay, balki qahramonlarning o'zi hayotni idrok etishi orqali o'z his-tuyg'ularini o'zlari tahlil qiladilar. Adabiyotshunos H.Umurovning ta'kidlashicha, ushbu printsipt XIX asr G'arbiy Yevropa va rus adabiyotida Stern, Stendal, Lermontov ijodida yuzaga kelgan bo'lib, L.N.Tolstoy tomonidan rivojlantirildi. Natijada psixologik tahlilning "qalb dialektikasi" shakli kashf etildi[9.23].

O'zbek romanchiligida birinchi bor A.Qahhorning "Sarob" romanida psixologizmning analitik printsipti yaqqol ko'zga tashlanadi. A.Qahhor "Sarob" romanida qahramonning o'z shaxsidagi qarama-qarshi fikrlar jangiga, xis-tuyg'ular kurashiga asosiy diqqatini qaratadi. Qahramon qalbi kechinmasi – tasvir etilayotgan ijtimoiy muhitning har tomonlama real tasviriga olib keladi.

Bugungi kunda o'zbek adabiyotshunosligining ilmiy-nazariy adabiyotlari va so'nggi lug'atida "psixologik determinizm"[6.532], "psixologik maktab"[7.237], "psixologik metod"[4.178], "psixologizm printsiplari"[8.49] kabi atamalarga duch kelamiz. Mualliflar tomonidan kerakli ilmiy fikrlar berilgan bo'lsa-da, psixologik printsiptning aynan o'zbek adabiyotiga xos bo'lgan (H.Umurovning "Adabiyotshunoslik nazariyasi" darsligida qisman berilganini hisobga olmasa) ilmiy-nazariy fikrlari berilmagan.

Milliy adabiyotshunosligimizda psixologik tahlil muammolari XX asrning 70-80 yillariga kelib badiiy asar tahlilida alohida tadqiqot ob'ekti sifatida o'rganila boshlandi.

Badiiy asar qahramonlarining ruhiy kechinmalari, xarakter xususiyatlarini tahlil etish ko'pchilik tadqiqotlarda yozuvchining uslubiy mahoratini tahlil qilish ma'nosida uchraydi. Ularning ba'zilaridagina

psixologik printsipning nazariy asoslari tadqiq etilgan. Bu masalada N.SHodiev, H.Umurov, Y.Solijonovning ilmiy-tadqiqot ishlarida ilgari surilgan fikrlar akademik Xrapchenko nazariy qarashlari bilan umumiylik kasb etadi. Lekin, adabiyotshunos H.Umurov uchchala printsipdan tipologik printsipni psixologizm formasi ekanligini, psixologizmning har xil formalarini (yo'nalishlarini) printsip darajasiga ko'tarish noo'rin xulosalarga, chalkash fikrlarga olib kelishi mumkinligini ta'kidlaydi[9.26]. Darhaqiqat, xarakter namoyon bo'lishi uchun, asarda qanday psixologik printsip ustuvor bo'lishidan qat'iy nazar ijtimoiy muhit tafsilotlari yozuvchi niyatiga qarab qisman yoki batafsil tasvir etiladi, H.Umurovning ushbu fikrlariga qo'shilgan holda qahramonning ijtimoiy hayotdagi xatti-harakati, kechinmalarini psixologizm yo'nalishlaridan biri sifatida qaraymiz. Olimning fikricha, ba'zi asarlarda analitik va dinamik printsiplar parallel yonma-yon kelgan holda yangi sintetik printsipni kashf etadi[9.29]. Aynan bir voqelikni obrazlar dramtizmda talqin etilib, asar qahramonlaridan birining ruhiyatida qayta sintez etilishi shunday psixologik printsip paralelligini vujudga keltiradi. Masalan, "Qutlug' qon" romanida dehqonning bir yillik mehnatining suv tekinga ketishi, Yo'lchining u haqda o'ylab chiqargan xulosalari.

XULOSA. Bizning fikrimizcha, yuqorida ta'kidlangan printsiplar ham ko'proq yozuvchining uslubiga xos xususiyatlardir. Psixologik tahlilda esa "Yozuvchi – matn – o'quvchi" muammosi turar ekan, badiiy asarni psixologik jihatdan o'rganishda quyidagi tamoyillar inobatga olinishi lozim:

1. Psixologizm tabiatining murakkabligini hisobga olish;

Psixologizmning etika-estetika, falsafa, ijtimoiy tarix, fiziologiya va boshqa sohalar bilan o'zaro aloqadorligi, psixologik metodning biografik, sotsiologik, struktural, germeneytik tahlil metodlari bilan bog'liklikda o'rganish usullarini tadqiq etish.

2. Muallif, xarakter (yoki matn), o'quvchi munosabatlarining o'zaro bog'liqligi;

Avvalambor, badiiy asar yaratishda muallifning niyati, asarning ramziy ma'nosi, muallif qanday shakl va vositalar asosida qahramon shaxsini yaxlit idrok etishga erishishi mumkin, asarning asosiy ziddiyatlari – konflikt holatlari, psixologik muhit - byurokratlik, keskinlik, tanglik, tajovuzkorlik kabi muammolarga javob izlash.

Tuyg'ular, fikrlarni muallif o'quvchiga qanday yetkazadi, qahramonning hissiyotlari va ichki kechinmalari, imo-ishoralar, fiziognomiya kabi holatlarning talqinini qahramonlar shaxsiyatida tahlil etish lozim.

O'quvchi asarni o'qir ekan, o'ziga kerakli estetik zavq oladi. Lekin tadqiqotchi muallif niyatini, asarning psixologik jarayonlarini anglamoqchi bo'lsa matnlarni amaliy tahlil qilishda faol ishtirok etadi.

Adabiyotlar:

1. Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. – T.: Navoiy universiteti, 2018.
2. Yo'ldoshev Q. O'zbek adabiy tanqidi: antologiya. – T.:Turon-Iqbol, 2011.
3. Jo'raqulov U.Hududsiz jilva. T.: Fan, 2006.
4. Karimov B. Ruhيات alifbosi. – T.:G'afur G'ulom nomidagi nashriyot matbaa ijodiy uyi, 2018.
5. Belinskiy V.G. PSS v 13-tomax. – M., 1953-1974 gg. Tom 12.
6. Boboiev T. Adabiyotshunoslik asoslari. – T.: O'zbekiston, 2002.
7. Quronov D., Z.Mamajonov, M.SHeraleeva. Adabiyotshunoslik lug'ati. – T.: Akademnashr, 2010.
8. Umurov H. Adabiyotshunoslik nazariyasi. – T.: A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 2004. 49-bet.
9. Umurov H. Badiiy psixologizm va hozirgi o'zbek romanchiligi. – T.: Fan, 1983. 26-bet.
10. <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/1210919>
11. Okilakhon Abdumalikovna Akhmadjonova, Dehqonova Maxsuma Shavkatovna, Sabirdinov Akbar G'afurovich, S.A.Xo'jaev, & H.Jo'raev. (2022, May 1). CREATIVE WORLD. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6519223>
12. Akhmadjonova, O. A. (2021). Symbolic And Figurative Images Used In The Novel "Chinar". The American Journal of Social Science and Education Innovations, 3(03), 389 -392.
13. Ahmadjonova, O. (2020, December). THE ARTISTIC SKILL OF THE CREATOR. In Конференции.
14. Akhmadjonova Okilakhon Abdumalikovna. "ТУФИЛИШ" РОМАНИДА РАҲБАР ОБРАЗИ ПСИХОЛОГИЯСИ. Filologiya ta'limi masalalari: muammo va uning innovatsion yechimlari. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6582616>

(Taqrizchi: A.Mamajonov – filologiya fanlari doktori, professor)